

דמוקרטיה ללא ברק בעיניים

ל א הייתה זו אהבה רגילה. את ההוכחה לכך סיפקו הפרזות של ברק אובאמה, ובמיוחד האיקונים שצייר אמן הרחוב רב־ההשפעה שפרד פרי, שהתגלו כלהיט ענק בעצרות הבחירות. המבטים הנשיאותיים המשקיפים בתקווה אל עבר אופק מרוחק, בוטחים ומהורהרים בעת ובעונה אחת, צוירו בגוני אדום עז ואפור. בתחתית השלטים התנוססה רק מילה אחת באותיות קידוש לבנה – "תקווה". פרי, המתאר את יצירתו כ"הנדסת תעמולה", מסביר שכמתנגד נחרץ למעורבות האמריקנית בעיראק, העבודה על הפוסטר הייתה עבורו "כמו ליצור אמנות למען השלום", שהרי אובאמה התנגד למלחמה מראשיתה. אלא שהתשוקה לשלום אינה בדיוק הרוח המאפיינת את הסגנון הגרפי הזה; הוא מזכיר יותר את התעמולה הבולשביקית ואת הפוליטיקה המהפכנית של העולם השלישי, את מפגן הראווה של כוח ופוליטיקה שבשמו דוכאו רבים כל כך. בספרה על פולחן האישיות של בשאר אל־אסד, אי־הבהיריות של השליטה: פוליטיקה. רטוריקה וסמלים בסוריה של ימיו, כותבת ליסה ווידין כי דיוקנאות הרואיים, המציגים דמויות אידיאליות של אישים מורמים מעם, נועדו להבנות "רגע ראשית מכוון המסמל את בואו של תור זהב חדש ואת הקץ למצוקות העבר". ואמנם, הכרזות שנופפו ההמונים אחוזי האקסטזה במסע הבחירות האחרון לנשיאות ארצות־הברית לא הציגו רק את אובאמה מועמד המפלגה הדמוקרטית, אלא גם – ובעיקר – את אובאמה המוהיג האהוב והמיוחל של אמריקה.

לקראת סיומו הידוע מראש של המירוץ, משכו נאומיו של אובאמה ועצרות הבחירות שלו עשרות אלפי תומכים. אנשים בני קבוצות שונות בתכלית בחברה האמריקנית – מאנשי עסקים לבנים מן המעמד העליון, דרך אפרו־אמריקנים ועד הומוסקסואלים – זנחו את המחלוקות ארוכות השנים הנטושות ביניהם והתאחדו למען המטרה המשותפת. הפסטיבלים הללו היו ללא ספק עדות

לתשוקתה של אמריקה לשינוי, אך גם – כפי שמסביר פואד עג'מי, מזרחן אמריקני יליד לבנון – עדות למצוקה שבה שרויה אומה גדולה זו. שבועות אחדים לפני הבחירות כתב עג'מי בוול סטריט ג'ורנל כי מראה ההמון העצום, המלווה בהתלהבות קנאית את ההתרחשות הפוליטית, מתקשר בתודעתנו בדרך כלל לחברות אוטוריטיות ולא לדמוקרטיה ליברליות:

למעט בתקופות של סכנה לאומית, נודעו האמריקנים בציפיותיהם המפוכחות, ואפילו המינימליסטיות, מן הבחירות הכלל-ארציות ומן הפוליטיקה עצמה. התוצאות החשובות באמת נקבעו במשא ומתן של חיי היומיום – בידי ממציאים ויזמים ובידי קברניטי התעשייה ואנשי הפיננסים. הייתה לא מעט נחישות בנקודת המבט הלאומית הזאת, משום שמלחמות ופוליטיקה הנחו את דרכה של הרפובליקה. אבל הפיכחון האמריקני והיחס הספקני לפוליטיקה ולמנהיגים הבדילו את ארצות-הברית מן התרבויות הפוליטיות הנוהגות לבשר על גאולה חדשות לבקרים.

גישה מפוכחת ואפילו מינימליסטית זו, שהפכה למסורת בקרב הציבור האמריקני, חבה לא מעט לתקשורת, הממלאת בדרך כלל את תפקידה נאמנה ומקפידה להתייחס לפוליטיקאים בציניות ובחדנות, אם לא בעוינות של ממש. אלא שעם דריכת כוכבו של אובאמה בשמי הפוליטיקה האמריקנית נזנחה חיש מהר הספקנות המסורתית – והמוצדקת – של התקשורת והוחלפה בלהט משיחי מובהק ובאמונה דתית חדשה. בטיים ובניוזוויק הוצג אובאמה כשראשו עטור הילה קורנת, ואילו בתמונת השער של המגזין דולינג סטון הוא נראה כשהוא אפוף אור נגוהות. די"ני קוס, הבלוג הפרוגרסיבי המוביל, התפייט: "אין לכם הרגשה שמהו מלמעלה מנחה את אובאמה במסעו, לנוכח – כפי שהוא עצמו תיאר זאת – חוסר הסבירות [של ההצלחה שלו]?" גארי הארט פרסם בהפינוטון פוסט טור שכותרתו "הפוליטיקה כטרנסצנדנציה", ובו הכריז כי אובאמה "אינו פועל באותו מישור שבו פועלים פוליטיקאים רגילים... אני רואה בברק אובאמה... סוכן שינוי בעידן מהפכני, דמות ייחודית הניחנת בתכונות הדרושות כדי לפתוח לפנינו את השער אל המאה העשרים ואחת". הבלוגר עזרא קליין מהאמריקן פרוספקט הסכים עם רוח הדברים וטען, בפרפרזה על פתיחת הבשורה על פי יוחנן מן הברית החדשה, כי "נאומיו של אובאמה אינם רק מרגשים – הם מרוממים את הנפש... הוא איננו המילה שהתגשמה בבשר אלא ניצחון המילה על הבשר... אובאמה, במיטבו, מצליח להחזיר אותנו אל עצמנו בדמותנו הנשגבת ביותר". כריס מאתיוס מ-msnbc צוטט בניו יורק אובזרוור כשהוא אומר בהתרגשות: "מעולם לא ראיתי

דבר כזה. זה גדול יותר מקנדי. [אובאמה] הופיע, ונראה שהתשובות בידי. זוהי הברית החדשה”.

אין ספק, המשבר הכלכלי החמור שאליו נקלעה ארצות-הברית הניע המוני אמריקנים לתור אחר שינוי. הציבור האמריקני, המגלה בימים כתיקונם אדישות גמורה כלפי הפוליטיקה, יצא הפעם מגדרו בחפשו אחר מנהיג שיביא בכנפיו את הישועה, אחר יד חזקה שתנווט את האומה חזרה אל בסיס כלכלי איתן. לכך תרמו גם הייאוש מן הניהול הכושל של המלחמה בעיראק, וההתלהבות – הראויה לכל שבח – מן ההבטחה לפוליטיקה עיוורת צבעים, שהתגלמה במסע הבחירות של המועמד הדמוקרטי. מסיבות אלה, וכמובן בזכות הכריזמה הבלתי מעורערת של האיש עצמו, קסם הנעורים שהוא מקרין והכישרון הרטורי שלו, העניקה אמריקה לברק אובאמה ניצחון ברור בנובמבר האחרון. אלא שדווקא עתה, כאשר מנהיגותו שובה את הלבבות וסוחפת אחריה רבים וטובים, עלינו להזכיר לעצמנו מדוע האידיאליזציה של הפוליטיקה, ובמיוחד של אישים פוליטיים, מסוכנת כל כך לדמוקרטיה הליברליות; מדוע חברות כאלה זקוקות דווקא לאזרחים ספקניים, קשי אמונה, כדי לשמור על חוסן ולמלא את התכלית שלשמה קמו.

הדמוקרטיה הליברלית היא, כידוע, עניין שברירי למדי. היא שואפת לכונן סדר, אך בה בעת גם לשמר מידה של אי-סדר. כדמוקרטיה היא מבקשת לבטא רצון אחד – זה של העם, או לפחות של הרוב – אך כמשטר ליברלי היא מחויבת לכבד מגוון של רצונות, אמונות ואינטרסים. כיצד יכולות אפוא הדמוקרטיה הליברליות המודרניות לשמור על האיזון העדין הזה? המפתח, כך סברו כמה מן התיאורטיקנים הבולטים של הדמוקרטיה, נעוץ במושג אמון. רק באמצעות טיפוח קשרים של אמון בין פרטים, בין קבוצות שונות ובין העם לנבחרי, יכול השילוב המורכב והעדין הזה לתפקד בהצלחה ולשגשג. בדיוק משום שכוח הכפייה של השלטון הדמוקרטי מוגבל יחסית, בדיוק משום שיכולתו לאכוף מרות באמצעות הטלת פחד פחותה בהרבה מזו של משטרים סמכותניים, הוא דורש מידה רבה יותר של אמון בחיים הפוליטיים. זהו החמצן המקיים אותו לאורך זמן.

ואולם, כשם שדמוקרטיה נזקקת למינון גבוה של אמון, כך הן מחייבות גם את הגבלתו. הסיבה לכך נעוצה בעצם טבעו של הכוח הפוליטי, הנוטה, כפי שהעיר כבר הלורד אקטון, להשחית את האוחזים בו. “לא תמיד יימצא

ההגה בידי מדינאים נאורים", מזהיר אותנו ג'יימס מדיסון בפדרליסט. לפיכך, כדי להבטיח את תפקודה התקין של הרפובליקה – כדי שתוכל למנוע מסיעות מסוימות לחתור תחת טובת הכלל וכדי שתפעל בהתאם לרצון העם – נחוץ מנגנון שיגן עליה מפני גחמות פוליטיות ומפני שחיתות. מנגנון כזה הוא הסדר הפרדת הרשויות, המגביל את כוחה היחסי של כל זרוע שלטונית באמצעות הזרועות האחרות. ואולם, בסופו של דבר, פוליטיקה אינה מדע מדויק, ועתידה לא יובטח בהסדרים מוסדיים בלבד. ההגנה הטובה ביותר מפני השחתתה מצויה בתחום הפסיכולוגי – בדרך חשיבה המתייחסת במשנה זהירות לחיים הפוליטיים, ובעיקר לפוליטיקאים. היטיב לנסח זאת המדינאי האתונאי דמוסתנס: "ישנו אמצעי אחד, המוכר לחכמים, המעניק יתרון וביטחון לכל, אך במיוחד לדמוקרטיה, נגד עריצים. ומהו? החשד".

ואמנם, נדמה שחברות דמוקרטיות אינן יכולות – ואינן צריכות – להימנע מן הספקנות הזאת. היא באה לידי ביטוי בנטייתן לדחות אידיאליזציה של מנהיגים. למעשה, חברות אלה מתעקשות דווקא לחשוף אותם במלוא אנושיותם וחולשתם. אחרי הכל, אלים בני תמותה חיים רק במשטרים רודניים; משטרים החורתיים על דגלם את החירות מעדיפים את הפוליטיקאים שלהם ארציים יותר – וניתנים להחלפה. מן הטעם הזה מגבילות הדמוקרטיות את תקופת הכהונה של נבחריהן, ואפילו מנהיגים דגולים נשלחים אחר כבוד הביתה כאשר דעת הקהל סבורה שאין בהם עוד תועלת. וינסטון צ'רצ'יל, שזכה לתהילת עולם כאשר הוביל את בריטניה באחת השעות הקשות בתולדותיה, כשל בניסיונו להיבחר לכהונה נוספת עם תום מלחמת העולם השנייה; ודוד בן-גוריון, שניווט את דרכה של ישראל במאבקי התקומה שלה, גורש ב-1965 ממפא"י מפלגתו ולא הצליח לנחול הישג אלקטורלי מרשים במיוחד בבחירות הכלליות שנערכו באותה שנה, שבהן התמודד בראש רשימת פועלי ישראל (רפ"י).

במקרים מעין אלה, הפניית עורף לאישיות גדולה אינה מעידה בהכרח על כפיות טובה. אפשר לראות בה גם סימן של בגרות, של הבנה כי הבכורה צריכה להינתן למדיניות ולא למדינאים. יותר מכל, גישה זו חיונית לשימור החירות, שעליה מבוסס הסדר הדמוקרטי. אף שגם דמוקרטיות עשויות ללכת לעתים שבי אחר פוליטיקאים "גדולים מהחיים", המקרינים כריזמה ומנהיגות חזקה, הן גילו בדרך כלל מודעות בריאה לאיום הטמון בעלייתו של אדם כזה לפסגות הכוח. האתונאים הקדומים, אזרחיה של הדמוקרטיה הקלאסית, נהגו להצביע באמצעות פיסות חרס (אוסטרקונים) על הגלייתם של אישים מסוימים מן העיר לתקופה של עשר שנים. ההיסטוריון פלוטרכוס הסביר ש"הנידוי לא

שימש עונש למעשי תועבה, והוא נקרא בלשון נקייה השפלת היקר והכוח וקיצוצו". הוא המשיך ותיאר את הנסיבות שהובילו לגירושו של אריסטידס, מדינאי ומנהיג צבאי שזכה להערכה רבה בזכות צניעותו וצדיקותו:

מספרים שכשכתבו אז האזרחים על חרסים, הושיט איש אחד, בור גמור שלא ידע ספר, את החרס שלו לאריסטידס, שחשבו לאדם מן השוק, וביקש ממנו שיכתוב עליו את שמו של אריסטידס. הלה תמה ושאלו מה רעה עשה לו אריסטידס. "שום רעה", השיב האיש, "ואף איני מכירו בכלל, אלא שלטורח הוא לי לשמוע בכל מקום את כינויו צדיק". כששמע זאת אריסטידס לא ענהו דבר, כתב את שמו על החרס והחזירו לו.

האתונאי האנונימי המוזכר בסיפור נהג אולי בקטנוניות, אבל ספק אם הוא ראוי לגינוי יותר מן ההמונים שהערצתם למנהיגיהם מסמאת את עיניהם. שהרי גורלה של כל דמוקרטיה תלוי ביכולתם של אזרחיה לחשוב בצורה ביקורתית. הביקורתיות היא תכונה חיונית, למשל, לאותו מעשה פרדיגמטי של החובה האזרחית – ההצבעה בקלפי. כאשר האזרחים נדרשים לבחור בין מועמדים שונים, שכל אחד מהם טוען לעליונות על יריביו, אל להם לקבל את טענות הפוליטיקאים בלי בדיקה. עליהם להיות מסוגלים להבחין בטיעונים סותרים, במניעים לא־לגיטימיים או בהצהרות מופרכות. גם בתקופות שבין בחירות נחוצה מידה מסוימת של אי־נחת ציבורית כדי שזו תניע את האזרחים להציג תביעות לנציגיהם ולהעלות הצעות ופתרונות משלהם – בקצרה, להיות חברים פעילים בקהילה הפוליטית. זאת ועוד, אזרחים ספקניים נוטים יותר ליזום התארגנויות אזרחיות הפועלות לרווחתם נלא מעורבות השלטון, ובכך מצמצמים את הצורך במדינה פטרנליסטית – שטוקוויל כבר הזהיר מפני נטייתה לפעול כעריצות "נוחה".

אך הספקנות לא נועדה אך ורק להגנה על החירות. האזרחים הלוא אינם מסתפקים בהגנה על זכויותיהם, אלא מצפים ממנהיגיהם להצליח גם בתחומים אחרים – החל בהתנהלות כלכלית, דרך מדיניות חוץ וכלה בהגנה על הסביבה. לטיפול בסוגיות כה מורכבות אין די בפוליטיקאים בעלי יכולת; דרושים אנשים המסוגלים גם לצמוח, להשתפר, לבקר את עצמם. עליהם להיות מודעים לחולשותיהם ולתור בנחישות אחר הדרכים לגבור עליהן. לא תהיה להם ברירה אלא לחשוף לעיני כל את הסדקים בשריונם ולותר על אשליית השלמות. בבחירות האחרונות בישראל, למשל, ניסתה מפלגת העבודה לאמץ אסטרטגיה מקורית המבוססת דווקא על הודאה בפגמיו של העומד בראשה, אהוד ברק.

מודעות הקמפיין שלה הכריזו ברבים כי ברק אינו "סחבק", אלא "מנהיג". תוצאות הבחירות לימדו כי רוב ציבור הבוחרים הסכים הרבה יותר עם חלקה הראשון של הטענה הזו מאשר עם הסיומת שלה.

מובן שיש להיזהר גם ממידה מופרזת של ספקנות פוליטית, העלולה להיות מסוכנת לדמוקרטיה לא פחות מאמון מוגזם במנהיג. גם בעניין זה ישראל היא דוגמה טובה. מבול האישומים הפליליים וההרשעות שניחת על צמרת ההנהגה והאכזבה הגוברת מנבחרי ציבור המפריים את הבטחותיהם חדשות לבקרים הניעו אזרחים רבים לנער את חוצנם מן הפוליטיקה מכל וכל. בבחירות האחרונות נרשם אחוז הצבעה של שישים וחמישה אחוזים בלבד מכלל בעלי זכות הבחירה – שיפור מזערי בהשוואה לשיעור ההשתתפות בבחירות לכנסת השבע-עשרה, שנערכו במרס 2006. יותר משליש מן הבוחרים נמנעו מלנצל את זכותם להצביע מתוך תחושה שאין הבדל של ממש בין המועמדים, ושאין ביניהם ולו איש ראוי אחד. ההתפכחות מן הפוליטיקה, כך נטען, היא גם אחד הגורמים להקצנה הגוברת בקרב "נוער הגבעות" מאז ההתנתקות מרצועת עזה ומצפון השומרון ב-2005: בני נוער אלה, שסברו כי אין בכוחה של הפוליטיקה הדמוקרטית לספק מענה לרצונותיהם ולתסכוליהם, דחו כליל את סמכות המדינה ואת רשויותיה – לעתים קרובות תוך פריקת עול אלימה והפגנת שנאה יוקדת כלפי כוחות הביטחון.

אין צורך להזכיר שדמוקרטיה אינה יכולה לתפקד ביעילות כאשר אזרחיה חושדים במנהיגיהם עד כדי כך שהם מאבדים כל עניין בפוליטיקה. דווקא בהקשר הזה – של אישוש תחושת הקשר בין האזרח ובין חיי הציבור – יכולה התקשורת למלא תפקיד מכריע. אין ספק כי התעסקותה בשחיתות, בשערוריות ובמשחקי כוח תורמת במידה רבה לשחיקת האמון שנותן הציבור בפוליטיקה הדמוקרטית. ועם זאת, בסופו של דבר, עיתונות ביקורתית חיונית לדמוקרטיה כאוויר לנשימה. הסיבה לכך פשוטה: כל עוד משמשים אנשי התקשורת כמבקרים הקשוחים ביותר של הפוליטיקאים הם מבטיחים שחשדותיהם של האזרחים יזכו להתייחסות – ואלה, בתורם, יכולים להעניק למערכת (אם לא לפוליטיקאים עצמם) את אמונם ואת תמיכתם.

על הסכנה הטמונה בהפרת האמון הזה מלמדת פרשת ההתנתקות מרצועת עזה. בשלהי כהונתו, תחת ענן של חשדות כבדים בשחיתות, יזם ראש הממשלה אריאל שרון נסיגה חד-צדדית ופינוי יישובים – מהלך מרחיק לכת ושנוי

במחלוקת שקומם עליו את חוגי הימין והמתנחלים אך הקנה לו את אהדתה של התקשורת, הנוטה לצד השני של המפה הפוליטית. כך זכה ראש הממשלה, שנחשב פעם לאישיות מוקצה מחמת מיאוס בעיני מרבית העיתונאים, להגנה גורפת. הפרשן הידוע של מהדורת החדשות הנצפית בישראל, אמנון אברמוביץ', אף הצהיר בפני עמיתיו, במהלך דיון שנערך במכון ון ליר בירושלים, ש"צריך לשמור על שרון כמו על אתרוג. גם עם קופסה אטומה, גם עם ספוגית וגם עם צמר גפן". והתקשורת אמנם נהגה, ככלל, על פי עצתו של אברמוביץ': היא הציגה באור שלילי את מתנגדיו של ראש הממשלה והחלה לתארו כמנהיג חזק ובוטח שטובת עמו בראש מעייניו. התרגיל הצליח אולי בטווח הקצר, אך בטווח הארוך הדמוקרטיה הישראלית היא שיצאה נפסדת.

אין ספק שגם חברות דמוקרטיות זקוקות לעתים לאישים מורמים מעם. האמריקנים עדיין מתרפקים על זכרו של ג'ון פ' קנדי, שהתחבב על התקשורת, אך גם על אנשים מכל גוני הקשת הפוליטית, בזכות רוח הנעורים שלו, קסמו האישי, מראהו החיצוני ומשפחתו המצודדת. קנדי הפך לסמל של אחדות וביטחון, שהיו כה נחוצים לחברה האמריקנית המבוהלת בתקופה של סערה חברתית ושל חוסר ודאות. הנשיא אובאמה עשוי למלא כיום תפקיד דומה באמריקה, ואולי בעולם כולו – השרויים בעיצומו של המשבר הכלכלי החמור ביותר זה למעלה ממחצית המאה.

אלא שהנהגה דמוקרטית אמיתית אינה אמורה לשאוב את כוחה ואת הלגיטימציה שלה מכריזמה ומהערצת המונים, כי אם מן היכולת להקשיב, לשכנע, לפשר ולגבש מדיניות לטובת הכלל. למרבה האירוניה, תכונות אלה אפיינו דווקא את אחד מראשי הממשלה הפחות פופולאריים של ישראל, לוי אשכול. כפי שציין ההיסטוריון מיכאל אורן במאמרו "אשכול, הגיבור הנשכח" (חבלת 14, אביב התשס"ג/2003), אישיותו האפרורית של אשכול דנה אותו למקום שולי בזיכרון הקולקטיבי, אף על פי שהנהיג את ישראל באחד ממשבריה הקשים ביותר, מלחמת ששת הימים. אשכול היה איש צנוע, חסר יומרות, בעל הופעה פשוטה, משולל ניסיון צבאי או כישרון רטורי – ההפך הגמור מאישים דינמיים יותר כמו דוד בן-גוריון ומשה דיין. הוא הצטייר בעיני רבים כאדם לא-החלטי, שאינו מסוגל להתמודד עם האתגר השלטוני ובפרט עם הצורך להוביל את ארצו במלחמה. ואולם, כפי שמסביר אורן, אשכול "נמנע מלהכתיב את עמדותיו לאחרים והעדיף להקשיב קשב רב ליריבים ולבעלי ברית כאחד, תוך שהוא עמל קשות כדי לגבש הסכמה רחבה ביניהם לפני שהכריע בשאלות יסודיות". איכויות אלה, קובע אורן, מילאו תפקיד חיוני בהצלחתה של ישראל

במלחמת ששת הימים. אשכול אמנם לא היה ג'ון קנדי, לא היה אפוף גדולה ולא שימש מקור השראה להמונים; אבל הוא היה המנהיג הנכון בזמן הנכון – וסוג המנהיג הנחוץ לדמוקרטיה הליברלית בכל עת.

בפברואר 2008 כתב ג'יימס וולקוט בבלוג שלו באתר של וניטי פייד כי הוא "מוטרד יותר ויותר מן הלהט המשיחי של מסע הבחירות של אובאמה, מן הקנאות האידיאליסטית המנותקת ממדיניות או ממטרה ספציפית ונישאת אך ורק על כנפי האופוריה... היומרות ההיסטוריות [של אובאמה] מגביהות עוף מעל הסחר-מכר והתמרונים הכרוכים בעבודת החקיקה; הכריזמה שלו מציבה אותו במישור נעלה יותר, אך אני אינני מחפש שגב בפוליטיקה". הזהירות הזאת צריכה להנחות אותנו על כל צעד ושעל. הפוליטיקה הדמוקרטית היא עניין מלוכלך במקצת ונטול זוהר. היא אינה הברית החדשה, המבשרת את ההתגלמות האלוהית בבשר. רוחה הולמת יותר את המקרא העברי, המתייחס בחשד עמוק לכל מנהיג ארצי ואינו חוסך את שבטו גם מהגדולים שבהם, כדי שלעולם לא נשכח שמדובר בבני תמותה. לאורך כל ההיסטוריה שלה הבינה אמריקה היטב את השיעור הזה. טוב תעשה אם לא תשכח אותו גם הפעם.

מרלה ברוורמן

שבט התשס"ט / פברואר 2009